

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ਼ੁ

ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਕਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 1173 ਈ. ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਖੋਤਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਰੀਅਮ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਲਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਦੀ ਲਗਨ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪਾਬੰਦ ਸਨ। ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਬੇਹੱਦ ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ। ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ ਬਖ਼ਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਮੇਂ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਇੱਥੇ ਹੀ 93 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ 1266 ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅੱਲਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ਼ੁ

ਫ਼ਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ਼ੁ, ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖੁ॥
ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ, ਸਿਰਿ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦੇਖੁ॥

ਦੇਖ ਫ਼ਰੀਦਾ ਜੋ ਥੀਆ ਦਾੜੀ ਹੋਈ ਭੂਰ॥
ਅਗਹੁ ਨੇੜਾ ਆਇਆ, ਪਿਛਾ ਰਹਿਆ ਦੁਰਿ॥

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅਕਲਿ ਲਤੀਫ਼ੁ	: ਬਰੀਕ ਸਮਝਵਾਲਾ/ ਸਮਝਦਾਰ
ਕਾਲੇ	: ਮਾੜੇ
ਲੇਖੁ	: ਕਰਮ
ਗਿਰੀਵਾਨ	: ਬੁੱਕਲ
ਜੋ	: ਜੋ ਕੁਝ
ਥੀਆ	: ਹੋ ਗਿਆ
ਭੂਰ	: ਚਿੱਟੀ
ਅਗਹੁ	: ਮੌਤ ਦਾ ਪਾਸਾ
ਪਿਛਾ	: ਪਿਛਲਾ ਪਾਸਾ/ ਜਨਮ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ	: ਹਰੇਕ ਜੰਗਲ
ਕਿਆ ਭਵਹਿ	: ਕਿਉਂ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ?
ਮੋੜੇਹਿ	: ਲਿਤਾੜ ਨਾ
ਵਸੀ	: ਵਸਿਆ ਹੈ/ ਵਸਦਾ ਹੈ
ਹਿਆਲੀਐ	: ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ
ਕਿਆ ਚੂਢੇਹਿ	: ਲੱਭਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੈ
ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ	: ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਕੀ, ਸਧਾਰਨ,
ਪਰਾਈ	: ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ
ਜੀਉ	: ਮਨ, ਜੀਅ
ਬਿਰਹਾ	: ਵਿਛੋੜਾ
ਸੁਲਤਾਨ	: ਰਾਜਾ
ਜਿਤੁ ਤਨਿ	: ਜਿਸ ਤਨ ਵਿੱਚ
ਮਸਾਣੁ	: ਮੁਰਦੇ ਸਾੜਨ ਦੀ ਥਾਂ
ਹੰਢਿ ਕੇ	: ਦੋੜ ਭੱਜ ਕੇ, ਭਟਕ ਕੇ
ਸੰਮਿ	: ਸੌਂ ਕੇ
ਮੰਗੇਸੀਆ	: ਮੰਗੇਗਾ
ਆਹੋ	: ਆਇਆ ਸੀ
ਕੇਰੇ ਕੰਮਿ	: ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ
ਦੇਹੁ	: ਸਰੀਰ
ਹੋਸੀ	: ਹੋ ਜਾਏਗਾ
ਖੇਹ	: ਮਿੱਟੀ

ਫਰੀਦਾ ਜੰਗਲੁ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਭਵਹਿ ਵਣਿ ਕੰਡਾ ਮੋੜੇਹਿ ॥
ਵਸੀ ਰਬ ਹਿਆਲੀਐ ਜੰਗਲੁ ਕਿਆ ਚੂਢੇਹਿ ॥

ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ ਖਾਇ ਕੈ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀਉ ॥
ਫਰੀਦਾ ਦੇਖਿ ਪਰਾਈ ਚੋਪੜੀ ਨਾ ਤਰਸਾਏ ਜੀਉ ॥

ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨ ॥
ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਉਪਜੈ ਸੋ ਤਨ ਜਾਣ ਮਸਾਣੁ ॥

ਫਰੀਦਾ ਚਾਰ ਗਵਾਇਆ ਹੰਢਿ ਕੇ ਚਾਰ ਗਵਾਇਆ ਸੰਮਿ ॥
ਲੇਖਾ ਰਬੁ ਮੰਗੇਸੀਆ ਤੂੰ ਆਹੋ ਕੇਰੇ ਕੰਮਿ ॥

ਬੁੱਢਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀ ਦੇਹ ॥
ਸੇ ਸਉ ਵਰ੍ਹਿਆ ਜੀਵਣਾ ਭੀ ਤਨ ਹੋਸੀ ਖੇਹ ॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਨਾ ਦੇਖੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲਗਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ?
- ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ?
- ਬੁਢਾਪੇ ਦੀਆਂ ਕੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਹਨ ?
- ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ?
- ਰੱਬ ਕਿੱਥੇ ਵਸਦਾ ਹੈ ?
- ‘ਬਿਰਹਾ’ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

2. ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਰੁਖੀ ਸੁਖੀ ਖਾਇ ਕੈ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਪੀਉ॥
ਫਰੀਦਾ ਦੇਖਿ ਪਰਾਈ ਚੋਪੜੀ ਨਾ ਤਰਸਾਏ ਜੀਉ॥

- (i) 'ਰੁੱਖੀ ਸੁਖੀ' ਖਾਣ ਤੋਂ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
- (ii) ਪਰਾਈ 'ਚੋਪੜੀ' ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਤਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ?
- (iii) ਉਪਰੋਕਤ ਸਲੋਕ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

3. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਸਲੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਫਰੀਦਾ ਜੇ ਤੂ ਅਕਲਿ ਲਤੀਫੁ, ਕਾਲੇ ਲਿਖੁ ਨ ਲੇਖੁ॥
ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਵਾਨ ਮਹਿ, ਸਿਰਿ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦੇਖੁ॥

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੀਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਹੋਈ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (ii) ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿੱਥੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
- (iii) ਕੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਹੈ ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਈਮਾਨਦਾਰ ਹੋ ? ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (iv) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।
- (v) ਹੰਕਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਤੇ ਗ਼ਲਤ (✗) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਬਿਰਹਾ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
- (ii) ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਫਰੀਦ ਦੀ ਦੇਹ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀ।
- (iii) ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (iv) ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ।
- (v) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਲਗਨ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਮਨੁੱਖ ਮੁਰਦੇ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ... ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ।
- (ii) ... ਰੋਟੀ ਵੇਖ ਕੇ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਤਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- (iii) ... ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iv) ... ਸ਼ੇਖ਼ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।
- (v) ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ... ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਚੋਪੜੀ

ਮਨ

ਖੋਤਵਾਲ

ਜੰਗਲਾਂ

ਨੇਕ

ਸ. ਜੋੜੋ ਬਣਾਉ :

ਜੰਗਲ	ਚੋਪੜੀ
ਮਨ	ਬਿਰਹਾ
ਸੁਲਤਾਨ	ਲਕੜੀ
ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ	ਰੱਬ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉ :

- (i) ਅਕਲਮੰਦ ...
- (ii) ਨੀਵਾਂ ...
- (iii) ਪਰਾਇਆ ...
- (iv) ਜਿਊਣਾ ...

ਕ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉ :

- (i) ਭੂਰੀ ...
- (ii) ਬਿਰਹਾ ...
- (iii) ਸੁਲਤਾਨ ...
- (iv) ਗਿਰੀਵਾਨ ...

ਖ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

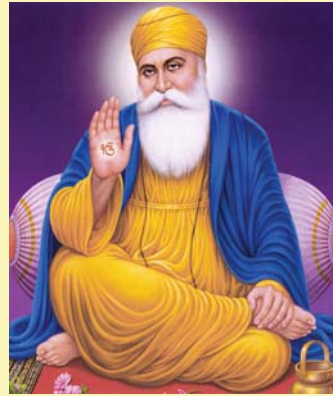
- (i) ਜੰਗਲ ... ..
- (ii) ਰੁੱਖੀ-ਸੁੱਖੀ ... ..
- (iii) ਅਕਲਮੰਦ ... ..
- (iv) ਲੇਖ ... ..

ਸ਼ਬਦ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1469 ਈ. ਨੂੰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ

ਉਦਾਸੀਆਂ (ਯਾਤਰਾਵਾਂ) ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੁੱਲੇ-ਭਟਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ—ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਜੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਹੇ। 1539 ਈ. ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ : ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਸੇਦਰ ਸੋਹਿਲਾ, ਆਰਤੀ, ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੱਟੀ, ਬਾਰਾਮਾਂਹ।

ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ

ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘੁ ਅਤਿ ਮੁਚੁ ॥
ਓਇ ਜਿ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰਿ ਜਾਇ ਨਿਰਾਸੇ ਕਿਤੁ ॥
ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤੁ ॥
ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ ॥

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਰਾਇਰਾ	: ਸਿੱਧਾ
ਦੀਰਘੁ	: ਲੰਮਾ
ਮੁਚੁ	: ਵੱਡਾ/ਮੋਟਾ
ਕਿਤੁ	: ਕਿਉਂ
ਪਤੁ	: ਪੱਤਰ/ਪੱਤੇ
ਮਿਠਤੁ	: ਮਿਠਾਸ
ਨੀਵੀ	: ਨੀਵਾਂ ਰਹਿਣਾ
ਤਤੁ	: ਸਾਰ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਆਪ ਕਉ	:ਆਪਣੇ	ਮਤਲਬ
	ਲਈ	
ਗਉਰਾ	:ਭਾਰਾ	
ਹੰਤਾ	:ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ	
ਸੀਸਿ		
ਨਿਵਾਇਆ	:ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਣਾ	
ਕੁਸੁਧੇ	:ਖੋਟੇ	

ਸਭੁ ਕੋ ਨਿਵੈ ਆਪੁ ਕਉ ਪਰ ਕਉ ਨਿਵੈ ਨ ਕੋਇ॥
ਧਰਿ ਤਰਾਜੂ ਤੋਲੀਐ ਨਿਵੈ ਸੁ ਗਉਰਾ ਹੋਇ॥
ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ ਮਿਰਗਾਹਿ॥
ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿਵ ਕੇ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਠਾਸ ਹੈ। ਨੀਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਝੁਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਨਿਵਣ ਦਾ ਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਵਾਉਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਰ ਹੀ ਨਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜੀਵ ਖੋਟਾ ਹੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਵੇਂ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
- ਸਿੰਮਲ ਦਾ ਰੁੱਖ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
- ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਗੁਣ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
- ਨਿਵ ਕੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
- ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ॥
ਸਭੁ ਕੋ ਨਿਵੈ ਆਪੁ ਕਉ ਪਰ ਕਉ ਨਿਵੈ ਨ ਕੋਇ॥
ਧਰਿ ਤਰਾਜੂ ਤੋਲੀਐ ਨਿਵੈ ਸੁ ਗਉਰਾ ਹੋਇ॥

- ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੋ।
- ਨਿਵ ਕੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ?
- ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘੁ ਅਤਿ ਮੁਚੁ॥
ਓਇ ਜਿ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰਿ ਜਾਇ ਨਿਰਾਸੇ ਕਿਤੁ॥
ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤੁ॥

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ॥
 ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨ ਹੋਈ॥1॥
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ॥
 ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ॥1॥ ਰਹਾਉ॥
 ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ॥
 ਤੂੰ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਿਫਤਿ ਸੁਆਲਿਉ ਜਿਨਿ ਕੀਤੀ ਸੋ ਪਾਰਿ ਪਇਆ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੀਆ ਬਾਤਾ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ॥2॥

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਸੁਖ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਦਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਨੂਰ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਤਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਅਸਲੀ ਆਤਮਕ ਸੁੱਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਹੜੀ-ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ?
- ‘ਰਹਾਉ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ?
- ਸੰਸਾਰ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?
- ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦਾ ਨੂਰ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ॥
 ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਕਰਣਾ ਮੈ ਨਾਹੀ ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ ਨ ਹੋਈ॥1॥

- ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?
- ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ?
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਦੱਸੋ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਤਾਮਿ	: ਤਦੋਂ
ਕਰਣਾ	: ਕਰਣਹਾਰ
ਮੈਂ ਨਾਹੀ	: ਮੈਂ ਕੁਝ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪਾਇਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਜਾ ਹਉ ਕਰੀ	: ਜੇ ਮੈਂ ‘ਹਉ’ ਆਖਾਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਬੈਠਾਂ
ਨ ਹੋਈ	: ਨਹੀਂ ਫਬਦਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਫਬਦੀ ਨਹੀਂ
ਜਾਤਿ	: ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ
ਜੋਤਿ	: ਰੱਬ ਦਾ ਨੂਰ
ਜੋਤਿ ਮਹਿ	: ਸਾਰੀਆਂ ਜੋਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ
ਜਾਤਾ	: ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਅਕਲ	: ਸੰਪੂਰਨ
ਕਲਾ	: ਟੋਟਾ, ਹਿੱਸਾ
ਅਕਲ ਕਲਾ	: ਜਿਸ ਦੇ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਟੋਟੇ ਨਾ ਹੋਣ, ਇੱਕ ਰਸ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂ
ਸੁਆਲਿਉ	: ਸੋਹਣੀ, ਸੁੰਦਰ
ਜਿਨਿ ਕੀਤੀ	: ਜਿਸ ਨੇ (ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ) ਕੀਤੀ
ਨਾਨਕ	: ਹੇ ਨਾਨਕ !
ਕਹੁ ਕਰਤੇ	: ਕਰਤਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖ

3. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪੈਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ॥
ਤੂੰ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਿਫਤਿ ਸੁਆਲਿਉ ਜਿਨਿ ਕੀਤੀ ਸੇ ਪਾਰਿ ਪਇਆ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੀਆ ਬਾਤਾ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ॥2॥

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਘੜੀ ਆਈ ਹੈ ? ਉਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਅਪਣਾਇਆ ? ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
- (ii) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸਾਖੀ ਉਪਰ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (iii) ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮਾਫ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (iv) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੋਗੇ।
- (v) 'ਦੁਖ ਦਾਰੂ ਸੁਖ ਰੋਗੁ ਭਇਆ' ਤੁਕ ਉਪਰ ਇੱਕ ਲੇਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✗) ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ :

- (i) ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਖੋਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਸਥਾਈ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।
- (iii) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਸਿੰਮਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਵਾਂਗ ਤਣ ਕੇ ਖੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (v) ਆਤਮਕ ਸੁਖ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

☐
☐
☐
☐
☐

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ... ਦਾ ਰੁੱਖ ਕੱਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ... ਹੈ।
- (iii) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ... ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ।
- (iv) ... ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ।
- (v) ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ... ਨੂੰ ਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਵਸਾਗਰ	ਸਿੰਮਲ
ਗੁਣ	
ਭਟਕੇ	ਭਾਈ

ਸ. ਜੋੜੇ ਬਣਾਉ :

(i)	ਫੁੱਲ	ਬਕਬਕੇ
(ii)	ਚਿੰਗਿਆਈ	ਫਿਕੇ
(iii)	ਫਲ	ਰੁੱਖ
(iv)	ਸਿੰਮਲ	ਗੁਣ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਚੰਗਾ ...
- (ii) ਤਰਨਾ ...
- (iii) ਲੰਮਾ ...
- (iv) ਵਸਣਾ ...

ਕ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਗਉਰਾ ...
- (ii) ਕੁਸੁਧੇ ...
- (iii) ਤਤੁ ...
- (iv) ਦੀਰਘੁ ...

ਖ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਮਿਠਾਸ ... ..
- (ii) ਸੀਸ ... ..
- (iii) ਲੰਮਾ ... ..
- (iv) ਸਾਰ ... ..

ਕਵਿਤਾ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਦਸੰਬਰ, 1872 ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਕਵੀ ਹਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਫ਼ਰਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਅਰਸ਼ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ

ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਨਣਦ-ਭਰਜਾਈ', 'ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ', 'ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ', 'ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ', 'ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ', 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਉ' ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

- ਵਾਸਤੇ : ਤਰਲੇ
- ਘੱਤ : ਪਾਉਣਾ/ਭੇਜਣਾ
- ਧਰੀਕ : ਖਿੱਚਣਾ
- ਕੰਨੀ : ਪੱਲਾ
- ਅਟਕ : ਜੋ ਨਾ ਚੁਕੇ

ਸਮਾਂ

ਰਹੀ ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ,
‘ਸਮੇਂ’ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।
ਫੜ ਫੜ ਰਹੀ ਧਰੀਕ,
‘ਸਮੇਂ’ ਖਿਸਕਾਈ ਕੰਨੀ।
ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਸੱਕੀ ਰੋਕ,
ਅਟਕ ਜੋ ਪਾਈ, ਭੰਨੀ।

ਤਿੱਖੇ ਆਪਣੇ ਵੇਗ,
ਗਿਆ ਟੱਪ ਬੰਨੇ ਬੰਨੀ।
ਹੋ ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ,
ਕਰ ਸਫਲ ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ।
ਇਹ ਠਹਿਰਣ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,
ਲੰਘ ਗਿਆ ਨ ਮੁੜ ਕੇ ਆਵੰਦਾ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਤਿੱਖੇ : ਤੇਜ਼
ਵੇਗ : ਚਾਲ/ਗਤੀ
ਜਾਚ : ਤਰਕੀਬ
ਲੰਘ ਗਿਆ : ਨਿਕਲ ਗਿਆ

ਟਿੱਪਣੀ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸਮਾਂ' ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਂ ਹਰ ਰੁਕਾਵਟ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬੀਤਿਆ ਸਮਾਂ ਮੁੜ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ?
- ਕਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
- ਕਵੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਹੋ ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ,
ਕਰ ਸਫਲ ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ।
ਇਹ ਠਹਿਰਣ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,
ਲੰਘ ਗਿਆ ਨ ਮੁੜ ਕੇ ਆਵੰਦਾ।

- ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ?
- ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਰਹੀ ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ
‘ਸਮੇਂ’ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।
ਫੜ ਫੜ ਰਹੀ ਧਰੀਕ
‘ਸਮੇਂ’ ਖਿਸਕਾਈ ਕੰਨੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅਰਸ਼ਾਂ : ਆਕਾਸ਼
ਛਹਿਬਰ : ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ/
ਝੜੀ ਲਾ ਕੇ
ਵਰਸਿਆ
ਟਿੱਬੇ : ਰੇਤ ਦਾ ਟਿੱਲਾ,
ਪਹਾੜ ਦੀ ਛੋਟੀ
ਚੋਟੀ
ਕਰੇਵੇ : ਉੱਚੇ ਟਿੱਬੇ
ਸੁਹਾਇਆ : ਸ਼ੋਭਾ ਵਾਲਾ, ਸੁੰਦਰ
ਚਸ਼ਮੇ : ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਰੋਤ
ਨਜ਼ਾਰੇ : ਦ੍ਰਿਸ਼
ਟੁਕੜੀ : ਛੋਟੀ ਟੁਕੜੀ, ਹਿੱਸਾ
ਜਗ : ਸੰਸਾਰ
ਨਯਾਰੀ : ਵੱਖ, ਜੁਦਾ, ਅਲੱਗ
ਰਮਜ਼ : ਇਸ਼ਾਰਾ
ਅਰਸ਼ : ਖੁਦਾ ਦਾ ਤਖ਼ਤ,
ਸੁਰਗ, ਦੇਵ-ਲੋਕ

ਟੁਕੜੀ ਜਗ ਤੋਂ ਨਯਾਰੀ

ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ‘ਕੁਦਰਤ ਦੇਵੀ’
ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਈ,
ਹੁਸਨ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਖੜੀ ਖੇਡਦੀ
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ।

ਦੌੜੀ ਨੇ ਇਕ ਮੁਠ ਭਰ ਲੀਤੀ
ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਆਇਆ :-
ਪਰਬਤ, ਟਿੱਬੇ ਅਤੇ ਕਰੇਵੇ
ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਸੁਹਾਇਆ,

ਚਸ਼ਮੇ, ਨਾਲੇ, ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ
ਨਿੱਕੇ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ,
ਠੰਢੀਆਂ ਛਾਵਾਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ,
ਬਨ ਬਾਗਾਂ ਜਿਹੇ ਸੁੰਦਰ,

ਬਰਫਾਂ, ਮੀਂਹ, ਪੁੱਪਾਂ ਤੇ ਬੱਦਲ
ਰੁੱਤਾਂ ਮੇਵੇ ਪਯਾਰੇ,
ਅਰਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਾਰੇ ਆਏ
ਉਸ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ।

ਸੁਹਣੀ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਖੜੋਕੇ
ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਤਕਾ ਕੇ,
ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਖੁਹਲੀ ਤੇ ਸੁਟਿਆ
ਸਭ ਕੁਝ ਹੇਠ ਤਕਾ ਕੇ।

ਜਿਸ ਥਾਵੇਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕੇ
ਇਹ ਮੁਠ ਡਿੱਗੀ ਸਾਰੀ-
ਓਸ ਥਾਉਂ 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਬਣ ਗਿਆ
ਟੁਕੜੀ ਜਗ ਤੋਂ ਨਯਾਰੀ।

ਹੈ ਧਰਤੀ ਪਰ 'ਛੁਹ ਅਸਮਾਨੀ'
ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕੇ,
ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਸ, ਸਵਾਦ, ਨਜ਼ਾਰੇ,
'ਰਮਜ਼ ਅਰਸ਼' ਦੀ ਕਸਕੇ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ
ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ
ਪ੍ਰਾਂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ
ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।
ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਆਕਾਸ਼
ਦੀ ਦੇਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ
ਭਰੇ ਦੈਵੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਧਰਤੀ ਸਾਰੇ ਜੱਗ
ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਸ਼ਮੇ, ਨਾਲੇ, ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ
ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਬਾਗਾਂ ਕਰਕੇ ਪੂਰਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਠੰਡੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਤੇ ਮਿੱਠੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ
ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਿਸ ਨੂੰ ਤੇ ਕੀ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ?
- (ii) ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਸੀ ?
- (iii) ਅਰਸ਼ੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
- (iv) 'ਸੁਹਣੀ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?
- (v) ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਯਾਰੀ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਾਵਿ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਦੌੜੀ ਨੇ ਇਕ ਮੁਠ ਭਰ ਲੀਤੀ
ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕੀ ਆਇਆ :-
ਪਰਬਤ, ਟਿੱਬੇ ਅਤੇ ਕਰੇਵੇ
ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਸੁਹਾਇਆ,

- (i) ਇਹ ਕਾਵਿ-ਟੁਕੜੀ ਕਿਸ ਕਵੀ ਦੀ ਹੈ ?
- (ii) ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਕਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ?
- (iii) ਕਿਸ ਨੇ 'ਮੁੱਠ' ਭਰ ਲਈ ?
- (iv) 'ਮੁੱਠੀ' ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ?
- (v) ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਹੈ ਧਰਤੀ ਪਰ 'ਛੁਹ ਅਸਮਾਨੀ'
ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕੇ,
ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਸ, ਸਵਾਦ, ਨਜ਼ਾਰੇ,
'ਰਮਜ਼ ਅਰਜ਼' ਦੀ ਕਸਕੇ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ? ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉ।
- (ii) ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੁਝ ਸੁੰਦਰ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (iii) ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਘੁੰਮਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ? ਜੇਕਰ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋਗੇ ?
- (iv) 'ਸੁਹਣੀ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਦੇ ?
- (v) ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਤੁਸੀਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਉਪਰ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰੋਗੇ ? ਲਿਖ ਕੇ ਸਮਝਾਉ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ :

- (i) ਸਮਾਂ ਰੁਕਣ ਦੀ ਜਾਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।
- (ii) ਸੁਹਣੀ ਨੇ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚਲੀ ਵਸਤੂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ।
- (iii) 'ਕੁਦਰਤ ਦੇਵੀ' ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲ ਕੇ ਮੁੱਠ ਭਰੀ।
- (iv) ਅਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਸੀ।
- (v) ਅਸਮਾਨੀ ਛੁਹ ਕਾਰਨ ਧਰਤੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਗਈ।

ਬ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਸਮੇਂ ਨੂੰ ... ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।
- (ii) ... ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਖਿਸਕਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ... ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (iv) ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ... ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (v) ਕਸ਼ਮੀਰ ... ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ।

ਸਮਾਂ ਫੜ ਕੇ
ਵਰਤੋਂ
ਕੁਦਰਤੀ ਤਰਲੇ

ਸ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਵੇਗ ....
- (ii) ਧਰੀਕ ...
- (iii) ਅਟਕ ...
- (iv) ਸੰਭਾਲ ...
- (v) ਸੁਹਣੀ ...
- (vi) ਮਿੱਠੀਆਂ ...
- (vii) ਭਰਨਾ ...
- (viii) ਧੁੱਪ ...

ਹ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮਿੱਠੀਆਂ ...
- (ii) ਸੁੰਦਰ ...
- (iii) ਅਸਮਾਨ ...
- (iv) ਵੇਗ ...

ਕ. 'ਸਮੇਂ' ਨੂੰ 'ਵੇਲਾ' ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

... ..

ਕਵਿਤਾ

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਦਾ ਜਨਮ 1898 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਾਜਸਾਂਸੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਨ ਵੀਰੂ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਖਿਚਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਲਬੁਲ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ—ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਭੰਡੀ ਆਦਿ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ—‘ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਰਨੇ’, ‘ਨੂਰੀ ਦਰਸ਼ਨ’, ‘ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲੀਆਂ’, ‘ਹਿਜ਼ਰ ਦੀ ਅੱਗ’, ‘ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਸ਼ਹੀਦ’, ‘ਨਬੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਹੁਲਾਰੇ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਉਡਾਰੀ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਸੁਨੇਹੇ’, ‘ਜੋਗੜ’ ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 1955 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਮੁਹੱਬਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

- ਪੇਂਡੂ : ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਸ਼ਹਿਰੀਏ : ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਖੂਬ : ਬਹੁਤ
ਅੰਗਦਾ : ਜਾਣਦਾ
ਆਖਣੋਂ : ਕਹਿਣੋਂ
ਸੰਗਦਾ : ਸ਼ਰਮਾਉਂਦਾ

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ,
ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਢੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਸਮਝਾਂ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਵੀ ਖੂਬ ਬੋਲਾਂ,
ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਅੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੋਂ ਕਦੀ ਨਾ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਮੋਤੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਮੈਂ,
 ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
 ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ
 ਡੋਬ-ਡੋਬ ਕੇ ਜਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਰਵਾਂ ਇੱਥੇ ਤੇ ਯੂ.ਪੀ. 'ਚਿ ਕਰਾਂ ਗੱਲਾਂ,
 ਐਸੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸ਼ਰਫ ਸੇਵਕ,
 ਸਦਾ ਖੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮੋਤੀ	: ਰਤਨ
ਨੱਥ	: ਔਰਤ ਦੇ ਨੱਕ ਦਾ ਗਹਿਣਾ
ਮਾਣ	: ਇੱਜ਼ਤ
ਮੁੱਢੋਂ	: ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ
ਉਮੰਗ	: ਇੱਛਾ, ਕਾਮਨਾ
ਡੋਬ-ਡੋਬ	: ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ
ਰੰਗਦਾ	: ਖੁਸ਼ਹਾਲ
ਰਵਾਂ	: ਰਹਿੰਦਾ
ਛਿੱਕੇ ਤੇ ਟੰਗਣਾ	: ਦੂਰ ਰਖਣਾ
ਸੇਵਕ	: ਸੇਵਾਦਾਰ
ਖੈਰ	: ਭਲਾ

ਟਿੱਪਣੀ

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵੀ ਸਿਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਮਾਣ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹੀ ਆਪਸੀ-ਸੰਚਾਰ ਵਾਸਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਕੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੰਗਦਾ ?
- (iii) ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ?
- (iv) ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਵੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ?
- (v) ਕਵੀ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਖੈਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ?

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਈਓ	: ਸਾਥਣਾਂ
ਨਾਗਰ ਵੇਲਾਂ	: ਇਕ ਬੂਟਾ
ਠਾਠਾਂ	: ਹੁਲਾਰੇ
ਹਮੇਲਾਂ	: ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਗਹਿਣਾ
ਮਤਾਬ	: ਚੰਦ ਦੀ ਚਾਨਣੀ

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ
ਡੋਬ-ਡੋਬ ਕੇ ਜਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।

- ਕਵੀ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੀ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
- ਕਵੀ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ ਕਿਉਂ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?
- ਕਵੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀ ਉਮੰਗ ਰਖਦਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਸਮਝਾਂ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਵੀ ਖੂਬ ਬੋਲਾਂ,
ਥੋੜੀ ਬਹੁਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਅੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੋਂ ਕਦੀ ਨਾ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗੀਤ

ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਅੰਦਰ,
ਫੁੱਲ ਗੁਲਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਰਲਮਿਲ ਬਾਗ਼ੀਂ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਣ,
ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਗਰ ਵੇਲਾਂ।
ਜੋਸ ਜੁਆਨੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰੇ,
ਲਿਸ਼ਕਣ ਹਾਰ ਹਮੇਲਾਂ।
ਪਹਿਨਣ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ,
ਮੁਖ ਮਤਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਜੁੜ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਅੰਦਰ,
 ਚਰਖੇ ਬੈਠ ਘੁਕਾਵਣ !
 ਨਾਜ਼ਕ ਬਾਂਹ ਉਲਾਰ ਪਿਆਰੀ,
 ਤੰਦ ਚਰਖੜੇ ਪਾਵਣ।
 ਸੀਨੇ ਅੱਗਾਂ ਲਾਵਣ।
 ਹੋਠ ਉਨਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
 ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
 ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਹੀਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਬੇੜੇ ਬੈਠੀ,
 ਸਈਆਂ ਖੇਡਣ ਪਈਆਂ !
 ਚੰਦ ਦੁਆਲੇ ਤਾਰੇ ਚਮਕਣ,
 ਹੀਰ ਦੁਆਲੇ ਸਈਆਂ !
 ਝੱਲੀ ਜਾਏ ਨਾਹੀਂ,
 ਉਹਦੀ ਤਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
 ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
 ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਮੌਜ ਲਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਸੋਹਣੀ,
 ਬਾਗ਼ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਫਲਦੇ !
 'ਸ਼ਰਫ਼' ਪੰਜਾਬੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ
 ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਪਏ ਚਲਦੇ !
 ਸਤਲੁਜ, ਰਾਵੀ, ਜੇਹਲਮ,
 ਅਟਕ, ਚਨਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
 ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
 ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਟਿੱਪਣੀ

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਪੰਜਾਬ' ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜੋਗਣ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਚਰਖੇ ਕੱਤਦੀਆਂ ਅਤੇ ਚਰਖੇ 'ਤੇ ਤੰਦ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਹੈ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਸੋਨਾ ਉਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਤ੍ਰਿੰਵਣ	: ਕੱਤਣ ਲਈ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕੱਠ
ਘੁਕਾਵਣ	: ਘੁਮਾਉਣਾ
ਤੰਦ	: ਧਾਗਾ, ਸੂਤ
ਉਨਾਬ	: ਮੈਹਰੂਨ (ਗੂੜ੍ਹਾ ਲਾਲ) ਰੰਗ
ਬੇੜੇ	: ਵੱਡੀ ਕਿਸ਼ਤੀ
ਝੱਲੀ	: ਸਹਿਣ ਕਰਨਾ
ਤਾਬ	: ਚਮਕ
ਮੌਜ	: ਆਨੰਦ
ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ	: ਮਸਤ ਚਾਲ
ਸਤਲੁਜ, ਰਾਵੀ, ਜੇਹਲਮ, ਅਟਕ, ਚਨਾਬ	: ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵੀ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਕੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (iii) ਹੀਰ ਦੀ ਤਾਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਝੱਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ?
- (iv) ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ ਪਏ ਚਲਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
- (v) ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੇ ਕੀ ਮੌਜ ਲਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਰਲਮਿਲ ਬਾਗੀਂ ਪੀਂਘਾਂ ਝੂਟਣ,
ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਗਰ ਵੇਲਾਂ।
ਜੋਸ ਜੁਆਨੀ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰੇ,
ਲਿਸ਼ਕਣ ਹਾਰ ਹਮੇਲਾਂ।
ਪਹਿਨਣ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ,
ਮੁਖ ਮਤਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

- (i) ਕੁੜੀਆਂ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਝੂਟਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ?
- (ii) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਲਿਸ਼ਕ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?
- (iii) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਲਿਖੋ :

ਮੌਜ ਲਾਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਸੋਹਣੀ,
ਬਾਗ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਫਲਦੇ !
'ਸ਼ਰਫ' ਪੰਜਾਬੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ
ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਪਏ ਚਲਦੇ !
ਸਤਲੁਜ, ਰਾਵੀ, ਜੇਹਲਮ,
ਅਟਕ, ਚਨਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !
ਸੋਹਣਿਆਂ ਦੇਸਾਂ ਅੰਦਰ,
ਦੇਸ ਪੰਜਾਬ ਨੀ ਸਈਓ !

ਆਓ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਹੈ ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਛਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੱਤਰ/ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਦਰਿਆ ਵਗਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਸੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ।
- (iv) ਕੀ ਹੁਣ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਇੱਕ ਟਿੱਪਣੀ ਲਿਖੋ।
- (v) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੀਂਘ ਤੇ ਚਰਖੇ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਉੱਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਓ :

- (i) ਕਵੀ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਢੰਗ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- (ii) ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਚਰਖਾ ਕੱਤਣ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ।
- (iii) ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।
- (iv) ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਚੰਨ ਦੁਆਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਨ।
- (v) ਦਰਿਆਵਾਂ ਕਾਰਨ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਫਲ-ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਬਾਗ ... ਪੀਂਘ
ਝੂਟਣ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
- (ii) ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ...
ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।
- (iii) ਸ਼ਰਫ ਕੁਝ ਕੁ ... ਵੀ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਚਰਖੇ ਦੀ ਤੰਦ ਪਾਉਣ ... ਬਾਂਹ ਉਲਾਰਨੀ
ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
- (v) ਫੀਰਜ਼ੋਦੀਨ ਸ਼ਰਫ ... ਪੰਜਾਬੀ ... ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਨੂੰ	ਨੇ
ਵਿਚ	ਦੀ
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ	ਵਾਸਤੇ

ਸ. ਜੋੜੇ ਬਣਾਉ :

ਵਾਰਿਸ	ਭਾਸ਼ਾ
ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ	ਕਿੱਸਾ
ਪੰਜਾਬੀ	ਕਾਫੀਆਂ
ਦੇਸ	ਪੰਜਾਬ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਅੰਦਰ ...
- (ii) ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ ...
- (iii) ਜੁਆਨੀ ...
- (iv) ਸੁਹਣਾ ...

ਕ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ :

- (i) ਸਹੇਲੀ ...
- (ii) ਦੇਸ ...
- (iii) ਅੱਗ ...
- (iv) ਤਾਰਾ ...

ਖ. ਚੰਦ ਨੂੰ ਚੰਨ ਜਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾਂ ਦੱਸੋ।

- ਮੌਜ ... ..
- ਸਈਆਂ ... ..
- ਲਿਸ਼ਕਣ ... ..
- ਧਰਤੀ ... ..

ਗ. ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

- (i) ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾਂ ਹਨ ?
- (ii) ਅਨੁਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੈਰ 'ਚ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਹਨ ?
- (iv) ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੂਰ ਲਿਖੋ।
- (v) ਤਿੰਨ ਲਗਾਖਰ ਲਿਖੋ।

ਘ. ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਹਾਵਰੇ ਲੱਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ।

ਕਵਿਤਾ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਜਨਮ 23 ਜੁਲਾਈ, 1936 ਈ. ਵਿਚ ਬੜਾ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪੰਡਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਪਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਸਨ। ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਟਾਲੇ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸ਼ੈਲੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ—‘ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ’, ‘ਲਾਜਵੰਤੀ’, ‘ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ’, ‘ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ’, ‘ਲੂਣਾ’, ‘ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ’, ‘ਆਰਤੀ’, ‘ਬਿਰਹਾ ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ’ ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ 6 ਮਈ, 1973 ਈ. ਨੂੰ ਹੋਇਆ। 1967 ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ‘ਲੂਣਾ’ ’ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੁੱਖ, ਨਿੱਜੀ ਦਰਦ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ’ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ।

ਰੁੱਖ

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤ ਲਗਦੇ ਨੇ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਲਗਦੇ ਮਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਨੂੰਹਾਂ ਧੀਆਂ ਲਗਦੇ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਵਾਂਗ ਭਰਾਵਾਂ

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਵਾਕਣ	: ਵਰਗੇ
ਪੱਤਰ	: ਦਰਖਤ ਦਾ ਪੱਤਾ
ਚੂਰੀ	: ਸ਼ੱਕਰ ਘਿਉ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀ
ਮਿੱਠਾ	: ਪਿਆਰਾ
ਦੁਖਾਵਾਂ	: ਦੁੱਖ ਵਾਲਾ
ਵਾਵਾਂ	: ਹਵਾਵਾਂ
ਸਾਵੀ	: ਹਰੀ ਭਰੀ, ਖੁਸ਼ਬੂਨੁਮਾ
ਜੂਨੇ	: ਜਨਮ

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਵਾਕਣ
ਪੱਤਰ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਵਰਗੇ
ਚੂਰੀ ਪਾਵਣ ਕਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਯਾਰਾਂ ਵਰਗੇ ਲਗਦੇ
ਚੁੰਮਾਂ ਤੇ ਗਲ ਲਾਵਾਂ
ਇਕ ਮੇਰੀ ਮਹਿਬੂਬ ਵਾਕਣ
ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਦੁਖਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ
ਮੋਢੇ ਚੁੱਕ ਖਿਡਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ
ਚੁੰਮਾਂ ਤੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਜਦ ਵੀ ਰਲ ਕੇ ਝੁਮਣ
ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਜਦ ਵਾਵਾਂ
ਸਾਵੀ ਬੋਲੀ ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ
ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਲਿਖ ਜਾਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ
ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨੇ ਆਵਾਂ
ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਹੈ ਸੁਣਨਾ
ਮੈਂ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗਾਵਾਂ
ਰੁੱਖ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੇ ਨੇ
ਜਿਉਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਰੁੱਖ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਰੁੱਖ ਉਸ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ-ਵੱਢ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਗੁਣਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਨ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ, ਵਰਖਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰ ਨਾ ਬਣੀਏ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ ?
- (ii) ਰੁੱਖ ਕਦੋਂ ਰਲ ਕੇ ਝੁਮਦੇ ਹਨ ?
- (iii) ਲੇਖਕ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (iv) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਛਾਵਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (v) ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ?
- (vi) ਯਾਰਾਂ ਵਰਗੇ ਲਗਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਜਦ ਵੀ ਰਲ ਕੇ ਝੁਮਣ
ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਜਦ ਵਾਵਾਂ
ਸਾਵੀ ਬੋਲੀ ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ
ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਲਿਖ ਜਾਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਵੀ ਇਹ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਏ
ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨੇ ਆਵਾਂ

- (i) ਜਦੋਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਰੁੱਖ ਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ?
- (ii) ਸਭ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ?
- (iii) ਕਵੀ ਦਾ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਵਾਕਣ
ਪੱਤਰ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ
ਕੁਝ ਰੁੱਖ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਵਰਗੇ
ਚੂਰੀ ਪਾਵਣ ਕਾਵਾਂ

ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ

ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਭਾੜਾ	: ਮਜ਼ਦੂਰੀ, ਕਿਰਾਇਆ
ਪੀੜਾਂ	: ਦੁਖ,
ਪਰਾਗਾ	: ਅਨਾਜ ਦਾ ਛੋਟਾ ਹਿੱਸਾ (ਚੁੰਗ)

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕੁਵੇਲਾ	: ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਜਾਣਾ (ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਣੀ)
ਬੋਲਿਆਂ	: ਜੰਗਲ (ਚਰਗਾਹ)
ਹਾਲੀਆਂ	: ਸਾਥੀਆਂ
ਟੁਰ	: ਚਲਾ ਗਿਆ
ਪੂਰ	: ਟੋਲਾ
ਮਾੜਾ	: ਬੁਰਾ
ਪੰਡ	: ਗੱਠ
ਸਿੱਲ੍ਹੀ	: ਗਿੱਲੀ
ਪਿੱਲੀ	: ਪਿਲਪਿਲੀ
ਦੁਗਾੜਾ	: ਸਮੱਸਿਆ

ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ ਚੰਬੇ ਦੀਏ ਡਾਲੀਏ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਹੋ ਗਿਆ ਕੁਵੇਲਾ ਮੈਨੂੰ
ਢਲ ਗਈਆਂ ਛਾਵਾਂ ਨੀ
ਬੋਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੁੜ ਗਈਆਂ
ਮੱਝੀਆਂ ਤੇ ਗਾਵਾਂ ਨੀ
ਪਾਇਆ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕਰੀਂ
ਮੈਂ ਤੇ ਜਾਣਾ ਬੜੀ ਦੂਰ ਨੀ
ਜਿਥੇ ਮੇਰੇ ਹਾਣੀਆਂ ਦਾ
ਟੁਰ ਗਿਆ ਪੂਰ ਨੀ
ਓਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸੁਣੀਦੈ ਰਾਹ ਮਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ
ਪੰਡ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕੜਾਹੀ ਤੇਰੀ
ਕਾਹਨੂੰ ਪਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ
ਤੇਰੇ ਸੇਕ ਨੂੰ ਕੀਹ ਵੱਜਿਆ ਦੁਗਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਲੱਪ ਕੁ ਏ ਚੁੰਗ ਮੇਰੀ
ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਟੋਰ ਨੀ
ਕੱਚੇ ਕੱਚੇ ਰੱਖ ਨਾ ਨੀ
ਰੋੜ੍ਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੋਰ ਨੀ
ਕਰਾਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਮੁਕਾ ਦੇ ਨੀ ਪੁਆੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਸੌਂ ਗਈਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਰੋ ਰੋ
ਕਰ ਵਿਰਲਾਪ ਨੀ
ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ
ਮੱਠਾ ਮੱਠਾ ਤਾਪ ਨੀ
ਜੰਵ ਸਾਹਵਾਂ ਦੀ ਦਾ ਰੁੱਸ ਗਿਆ ਲਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।
ਤੈਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ‘ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹੈ, ਉਹ ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨਾਉਣ ਬਦਲੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਭਾੜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਵੀ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਲੱਪ	: ਇੱਕ ਹੱਥ ਦਾ ਚੁੰਗ
ਚੁੰਗ	: ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ
ਟੋਰ	: ਭੇਜਣਾ
ਰੋੜ੍ਹ	: ਕਰਾਰੇ ਕਰਨਾ
ਮਿੰਨਤਾਂ	: ਤਰਲੇ
ਪੁਆੜਾ	: ਝੰਜਟ
ਵਿਰਲਾਪ	: ਰੋਣ-ਪਿਟਣ
ਮੱਠਾ ਮੱਠਾ	: ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ
ਤਾਪ	: ਬੁਖਾਰ

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵੀ ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕੀ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਲਿਖੋ।
- (iii) ਕਵੀ ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (iv) ਕਵੀ ਦੀ ਜਦੋਂ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਾਉਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (v) ਹਵਾਵਾਂ ਕੀ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਹੋ ਗਿਆ ਕੁਵੇਲਾ ਮੈਨੂੰ
ਢਲ ਗਈਆਂ ਛਾਵਾਂ ਨੀ
ਬੋਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੁੜ ਗਈਆਂ
ਮੱਝੀਆਂ ਤੇ ਗਾਵਾਂ ਨੀ
ਪਾਇਆ ਚਿੜੀਆਂ ਨੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

- (i) ਕੁਵੇਲਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੀ ਢਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
- (ii) ਦਿਨ ਢਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬੋਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
- (iii) ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ?
- (iv) ਕਵੀ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ
ਪੰਡ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਕੜਾਹੀ ਤੇਰੀ
ਕਾਹਨੂੰ ਪਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ
ਤੇਰੇ ਸੇਕ ਨੂੰ ਕੀਹ ਵੱਜਿਆ ਦੁਗਾੜਾ
ਨੀ ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ ਭੁੰਨ ਦੇ
ਭੱਠੀ ਵਾਲੀਏ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਕਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਰੁੱਖ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਵਾਤਾਵਰਨ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਹੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (iii) ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਿੱਤਰ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ? ਜੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (iv) ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੁਣ ਲਗਪਗ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
- (v) ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਚਿੜੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਚਿੜੀ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਕੁਝ ਸੁਝਾਅ ਦਿਉ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਤੇ ਗ਼ਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਕਵੀ ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਦੇ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਬਟਾਲਵੀ ਰੁੱਖ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹੈ।
- (iii) ਚਿੜੀਆਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ।
- (iv) ਕਵੀ ਇੱਕ ਪਰਾਗਾ ਦਾਣੇ ਭੁੰਨਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (v) ਕਵੀ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਦਾਣੇ ... ਵਿੱਚ ਭੁੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- (ii) ਚਿੜੀਆਂ ... ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
- (iii) ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਰੇ ... ਹਨ।
- (iv) ਕਵੀ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ... ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- (v) ਮੱਝਾਂ-ਗਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰਨ ਲਈ ... ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਿਆਂ	ਚੀਂ ਚੀਂ
ਕੜਾਹੀ	
ਪੁੱਤ	ਚਮਕਦੇ

ਸ. ਜੋੜੇ ਬਣਾਉ :

ਨਾਨੀ ਦਾ ਘਰ   ਸਹੁਰੇ
ਦਾਦੀ ਦਾ ਘਰ   ਪੇਕੇ
ਮਾਂ ਦਾ ਘਰ   ਦਾਦਕੇ
ਸੱਸ ਦਾ ਘਰ   ਨਾਨਕੇ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਛਾਵਾਂ ...
- (ii) ਦੂਰ ...
- (iii) ਛੋਟੀ ...
- (iv) ਕੱਚਾ ...

ਖ. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਪਰਾਗਾ ...
- (ii) ਹੰਝੂ ...
- (iii) ਲੱਪ ਕੁ ...
- (iv) ਵਿਰਲਾਪ ...
- (v) ਕੁਵੇਲਾ
- (vi) ਚੂਰੀ ...
- (vii) ਜੂਨ ...
- (viii) ਛਾਵਾਂ ...
- (ix) ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ...

ਕ. ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਾਨਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

ਮਾਮਾ, ਚਾਚਾ, ਭੂਆ, ਮਾਸੀ, ਤਾਇਆ, ਦਾਦਾ, ਨਾਨੀ, ਦਾਦੀ

ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ...

ਪਿਤਾ ਦੀ ਮਾਂ ...

ਮਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ...

ਮਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ...

ਪਿਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ...

ਪਿਤਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ...

ਮਾਂ ਦੀ ਭੈਣ

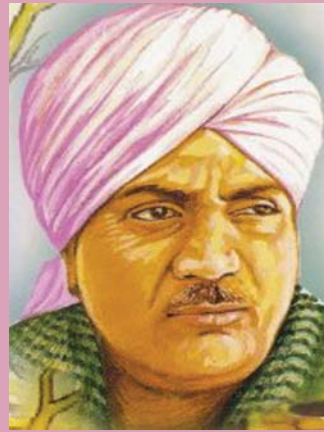
ਪਿਤਾ ਦੀ ਭੈਣ ...

ਨਿਰਧਨ

ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਦਾ ਜਨਮ 1906 ਈ. ਵੀ ਵਿੱਚ ਨੂਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁਕਮ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਨੂਰਪੁਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ‘ਨੂਰਪੁਰੀਆਂ’ ਨਾਂ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਵੰਗਾਂ’, ‘ਜਿਉਂਦਾ ਪੰਜਾਬ’, ‘ਨੂਰਪੁਰੀ ਦੇ ਗੀਤ’, ‘ਸੁਗਾਤ’ ਆਦਿ ਕਈ ਕਾਵਿ/ਗੀਤ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪੇ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ‘ਸੁਗਾਤ’ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਨੂਰਪੁਰੀ ਨੇ ਕਵਿਤਾ, ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲ ਆਦਿ ਕਈ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਖੇਤਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ, ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਫ਼ੈਲ, ਗੱਭਰੂਆਂ ਤੇ ਬਾਂਕੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਮਾਂਚਕ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ, ਸਮਾਜਕ ਚੇਤੰਨਤਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਸਰਲ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ। ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ‘ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਠੀਕਰੀਆਂ	: ਟੁਕੜੇ
ਤਰਿਆ ਕਰ	: ਪਾਰ ਕਰ
ਆਤੁਰ	: ਵਿਆਕੁਲ, ਬੀਮਾਰ
ਕਾਸਾ	: ਬਾਟਾ, ਭਾਂਡਾ
ਕੂਲਾ	: ਕੋਮਲ
ਤੰਦ	: ਧਾਗਾ
ਰਖਸ਼ੇ	: ਸੂਰਜ
ਸ਼ਾਹ ਅਸਵਾਰ	: ਜ਼ੋਰਾਵਰ
ਝਿੜਕਣਾ	: ਡਾਂਟਣਾ
ਦਬਕਾਨਾ	: ਡਾਂਟਣਾ
ਕਰਮਾਇਆ	: ਕੰਮਾਂ ਸਦਕਾ

ਨਿਰਧਨ

ਦਾਤਾ ਦੀਆਂ ਬੇਪਰਵਾਹੀਆਂ ਤੋਂ
ਉਏ ਬੇਪਰਵਾਹਾ ਡਰਿਆ ਕਰ।
ਤੂੰ ਹਰਦਮ ਦਮ ਦਮ ਕਰਦਾ ਏਂ,
ਦਮ ਦੇਣੇ ਨੇ ਦਮ ਭਰਿਆ ਕਰ।
ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਗਿਣ ਗਿਣ ਠੀਕਰੀਆਂ
ਤੂੰ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਨਾ ਮਰਿਆ ਕਰ।
ਉਹ ਪਲ ਵਿਚ ਜਲ ਥਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ,
ਇਹ ਸਾਗਰ ਸੋਚ ਕੇ ਤਰਿਆ ਕਰ।
ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤਿਲਕਣ-ਬਾਜ਼ੀ ਏ,
ਤੂੰ ਪੈਰ ਸਮਝ ਕੇ ਧਰਿਆ ਕਰ।
ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਉਹ ਜੇਕਰ ਤਖ਼ਤ ਬਠਾਉਂਦਾ ਏ,
ਕਾਸੇ ਵੀ ਹੱਥ ਫੜਾਉਂਦਾ ਏ।
ਮਖ਼ਮਲ ਦੇ ਕੂਲੇ ਕੁੜਤੇ 'ਚੋਂ,
ਤੰਦਾਂ ਦੇ ਸੱਪ ਲੜਾਉਂਦਾ ਏ।
ਰਖਸ਼ੇ ਦੇ ਹੰਭਿਆਂ ਕੁਲੀਆਂ ਨੂੰ,
ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਅਸਵਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਏ।
ਗਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਟਾਂ ਪਾ ਪਾ ਕੇ,
ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਘਾਹ ਖੁਵਾਉਂਦਾ ਏ।
ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਖੂਨ ਪਸੀਨੇ ਦੇ,
ਨਾ ਰਾਤ ਦਿਨੇ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ ਕਰ।
ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਇਹ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਵਰਗਾ ਈ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਝਿੜਕੀ ਜਾਨਾ ਏਂ।
ਭਗਵਾਨ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਏ,
ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਬਕਾਨਾ ਏਂ।
ਏਸੇ ਦੇ ਪਿਉ ਕਰਮਾਇਆ ਈ,
ਜੋ ਅੰਦਰ ਵੜ ਵੜ ਖਾਨਾ ਏਂ।

ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਹੀਰ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ,
ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਪਾਨਾ ਏਂ।
ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਏਸ ਅੰਗੂਰੀ ਨੂੰ,
ਤੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਚਰਿਆ ਕਰ।
ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਇਹ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਨਗਰੀ ਏ,
ਤੂੰ ਜਿਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਏਂ।
ਨਿੱਘਰਿਆ ਵੇਖ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ,
ਨਿੱਤ ਹੁੱਬਦਾ ਏਂ ਨਿੱਤ ਹੱਸਦਾ ਏਂ।
ਬੂਹੇ ਤੇ ਆਏ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ,
ਭੁੱਖੇ ਤੇ ਨੰਗੇ ਦਸਦਾ ਏਂ।
ਮਾੜੇ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪੀਹਨਾ ਏਂ,
ਤਕੜੇ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਝਸਦਾ ਏਂ।
ਤਕੜੇ ਦੀ ਜੇਕਰ ਜਰਦਾ ਏਂ,
ਤੂੰ ਮਾੜੇ ਦੀ ਵੀ ਜਰਿਆ ਕਰ,
ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਏਂ ਇਹ ਬੰਦਾ ਏ
ਦੇਹਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਏਂ।
ਤੂੰ ਤਕੜਾ ਸਹੀ ਇਹ ਮਾੜਾ ਸਹੀ,
ਕੰਮ ਮਾੜੇ ਨਾਲ ਵੀ ਪੈਣਾ ਏਂ।
ਤੇਰੇ ਗਲ ਚਿੱਟਾ ਕੁੜਤਾ ਜੇ,
ਕੋਈ ਇਹਨੇ ਲਾਹ ਨਾ ਲੈਣਾ ਏਂ।
ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਏ ਤੂੰ ਮਿੱਟੀ ਏਂ,
ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰਲਣਾ ਪੈਣਾ ਏਂ।
ਉਹ ਹਰ ਹਰ ਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਏ,
ਤੂੰ ਹਰ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹਰਿਆ ਕਰ।
ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਬੋਝਾ	: ਜੇਬ/ਖੀਸਾ
ਨਿੱਘਰਿਆ	: ਧੱਸਿਆ
ਹੁੱਬਦਾ	: ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਜਰਨਾ	: ਸਹਿਣਾ
ਮਾੜਾ	: ਕਮਜ਼ੋਰ, ਗਰੀਬ

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੇਵਰਪਾਹੀ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਦਾਰਥਕ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਮੱਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਕਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਣ-ਕਣ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਮੀਰ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਗਰੀਬ, ਸਭ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਮੰਨ ਕੇ ਦੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਚਾਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ?
- (ii) ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਊਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
- (iii) ਥੱਕੇ-ਹਾਰੇ ਕੁਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- (iv) ਕਵੀ ਤਕੜੇ (ਅਮੀਰ) ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ?
- (v) ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਵੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ?
- (vi) ਗੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜੀਊਣ ਦਾ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਇਹ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਵਰਗਾ ਈ
ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਝਿੜਕੀ ਜਾਨਾ ਏਂ।
ਭਗਵਾਨ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਏ,
ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਬਕਾਨਾ ਏਂ।
ਏਸੇ ਦੇ ਪਿਉ ਕਰਮਾਇਆ ਈ,
ਜੋ ਅੰਦਰ ਵੜ ਵੜ ਖਾਨਾ ਏਂ।
ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਹੀਰ ਕਹਿ ਕਹਿ ਕੇ,
ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਪਾਨਾ ਏਂ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਏਸ ਅੰਗੂਰੀ ਨੂੰ,
 ਤੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਚਰਿਆ ਕਰ।
 ਕਿਸੇ ਨਿਰਪਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
 ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

- (i) ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਜੀਊਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (iii) ਕਵੀ ਤਕੜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਭਾਰ ਹੋਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਏਂ ਇਹ ਬੰਦਾ ਏ
 ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਏਂ।
 ਤੂੰ ਤਕੜਾ ਸਹੀ ਇਹ ਮਾੜਾ ਸਹੀ,
 ਕੰਮ ਮਾੜੇ ਨਾਲ ਵੀ ਪੈਣਾ ਏਂ।
 ਤੇਰੇ ਗਲ ਚਿੱਟਾ ਕੁੜਤਾ ਜੇ,
 ਕੋਈ ਇਹਨੇ ਲਾਹ ਨਾ ਲੈਣਾ ਏਂ।
 ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਏ ਤੂੰ ਮਿੱਟੀ ਏਂ,
 ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰਲਣਾ ਪੈਣਾ ਏਂ।
 ਉਹ ਹਰ ਹਰ ਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਏ,
 ਤੂੰ ਹਰ ਦੇ ਕੋਲੋਂ ਹਰਿਆ ਕਰ।
 ਕਿਸੇ ਨਿਰਪਨ ਆਤੁਰ ਦੁਖੀਏ ਦਾ,
 ਕੁਝ ਭਾਰ ਵੀ ਹੋਲਾ ਕਰਿਆ ਕਰ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਪਨ ਵਿਅਕਤੀ/ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮਦਦ ਕਰੋਗੇ ?
- (ii) ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਮਦਦ ਵਿੱਚ ਭਾਈਵਾਲੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨੋਟਿਸ ਬੋਰਡ ਉੱਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੂਚਨਾ ਲਿਖ ਕੇ ਲਗਾਉ।
- (iii) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚ-ਨੀਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਭਾ ਜਾਂ ਜਮਾਤ 'ਚ ਗਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ।
- (iv) ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਉਚ-ਨੀਚ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖੋ।

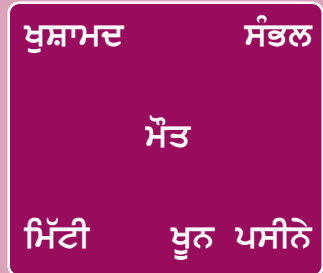
- (v) ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ? ਕੀ ਕੋਈ ਧਰਮ ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤਰਕ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉ :

- (i) ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਗਰੀਬ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (ii) ਕਿਸੇ ਲਾਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
- (iii) ਗਰੀਬ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- (iv) ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (v) ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੁਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਮੀਰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਬੰਦੇ ਨੂੰ ... ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।
- (ii) ਇਸ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ... ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- (iii) ਸਰੀਰ ਨੇ ਆਖਿਰਕਾਰ ... ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਹੈ।
- (iv) ਕਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ... ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।
- (v) ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦੇ ਨੂੰ .. ਦਾ ਡਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਨਿਰਧਨ ...
- (ii) ਵਸਣਾ ...
- (iii) ਮਾੜਾ ...
- (iv) ਹੌਲਾ ...

ਹ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਫਕੀਰ ... ..
- (ii) ਨਿਰਧਨ ... ..
- (iii) ਤਕੜਾ ... ..
- (iv) ਭਗਵਾਨ ... ..

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ...

ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਦਾ ਜਨਮ 27 ਅਗਸਤ, 1925 ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਚੌਤਾਲਾ ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ।

ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ— ‘ਝਾਂਜਰ ਛਣਕ ਪਈ’, ‘ਭੁੱਬਦੇ ਪੱਥਰ ਤਾਰੇ’, ‘ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ’, ‘ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਹਾਂ’, ‘ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ’ ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ‘ਲੇਖ ਲੜੀ’, ‘ਸਾਂਝੀ ਕਵਿਤਾ’, ‘ਕਾਵਿ ਕਥੂਰੀ’ ਅਤੇ ‘ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀ’ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਰੀ ਐਂਡ ਕਲਚਰਲ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ ਸਾਹਿਤਕ ਪੁਰਸਕਾਰ ਕਮੇਟੀ ਬੈਂਕਾਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ (ਰਜਿ.) ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ...

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਏ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਫਿਟਕਾਰਨਾ : ਖਿੱਕਾਰਨਾ,
ਲਾਹਨਤ
ਪਾਉਣਾ

ਤਿਹਾਇਆ : ਪਿਆਸਾ
ਦਿਲ ਵਿੱਚ

ਲੱਗੀ ਅੱਗ : ਬਦਲੇ ਦੀ
ਭਾਵਨਾ

ਕੁਝ ਲੋਕ ਬਾਗ ਨੂੰ ਉਜਾੜਣੇ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ।
ਸੂਹੇ ਫੁੱਲ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾੜਣੇ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ।
ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਦੀ ਮੰਨੀਏਂ ਨਾ ਗੱਲ ਕੋਈ,
ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਫਿਟਕਾਰੀਏ।

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਏ।

ਕੇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।
ਆਦਮੀ ਹੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਹਾਇਆ ਹੈ।
ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਈਏ ਅਸੀਂ,
ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਵਾਰੀਏ।

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਏ।

ਏਕਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ।
ਏਕਤਾ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਦਵਾਈ ਹੈ।
ਵੈਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲਾ ਕੂੜਾ ਸਾਰਾ ਹੁੰਝ ਦੇਈਏ,
ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਸੁੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਿਖਾਰੀਏ।

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਏ।

ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹੇ ਪਾਉਣਾ ਹੈ।
ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਆਪਣਾ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ।
ਵੇਹੜਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਬੀਜੀਏ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੇ,
ਚੌਰੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮਹਿਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਖਿਲਾਰੀਏ।

ਹੌਂਸਲੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ ਹਿੰਮਤਾਂ ਨਾ ਹਾਰੀਏ।
ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਉਤਾਰੀਏ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਹ ਗੀਤ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬੀਰ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ 'ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਜੀਊਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭੈੜੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਪਸੀ ਵਿਵਾਦ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਹਨ। ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਕਵੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹਾਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
- (ii) ਬਾਗ ਰੂਪੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ?
- (iii) ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਆਏ ਬੁਰੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- (iv) ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਕਿਵੇਂ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?
- (v) ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਮਹਿਕ ਖਿਲਾਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ?
- (vi) ਆਦਮੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :

ਏਕਤਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹੈ।
ਏਕਤਾ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਦਵਾਈ ਹੈ।
ਵੈਰ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਵਾਲਾ ਕੂੜਾ ਸਾਰਾ ਹੂੰਝ ਦੇਈਏ,
ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਸੁੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਿਖਾਰੀਏ।

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (ii) ਦੇਸ ਦੀ ਭਲਾਈ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ?
- (iii) ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕੂੜਾ ਹੂੰਝਣ ਨਾਲ ਦਿਲ ਨਿਖਰ ਜਾਂ ਲਿਸ਼ਕ ਸਕਦੇ ਹਨ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਕੁਝ ਲੋਕ ਬਾਗ ਨੂੰ ਉਜਾੜਣੇ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ।
ਸੂਹੇ ਫੁੱਲ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾੜਣੇ ਦੀ ਸੋਚਦੇ ਨੇ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਦੀ ਮੰਨੀਏਂ ਨਾ ਗੱਲ ਕੋਈ,
ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਫਿਟਕਾਰੀਏ।

ਆਉ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਦੇਸ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਕੂਲ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੱਭ ਕੇ ਚਾਰਟ 'ਤੇ ਲਿਖੋ।
- (ii) ਇਸ ਗੀਤ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਲੈਅ ਵਿੱਚ ਗਾ ਕੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਸੁਣਾਉ।
- (iii) ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰੋ।
- (iv) ਸਮਾਜਕ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਜਾਣਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ? ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- (v) 'ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਬਲ ਹੈ' ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਕ ਪੈਰਾ ਰਚਨਾ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✗) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਕਿਸੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਵਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (iii) ਮੁਹੱਬਤ ਦਾ ਬੂਟਾ ਬੀਜਣ ਨਾਲ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (v) ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਹੀ ਏਕਤਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚਲੀ ... ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
- (ii) ਫੁੱਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ... ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
- (iii) ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ... ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੈ।
- (iv) ਦੇਸ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ... ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- (v) ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ... ਨੂੰ ਉਜਾੜਨ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫਿਟਕਾਰਨਾ	ਬਾਗ
ਹੌਂਸਲੇ	
ਨਫਰਤ	ਸਿੱਧੇ

ਸ. ਜੋੜੇ ਬਣਾਉ :

ਬਾਗ	ਖਿੜਨਾ
ਫੁੱਲ	ਵਗਣਾ
ਲਹੂ	ਹਰਿਆਲੀ
ਅੱਗ	ਮੁਹੱਬਤ
ਨਫਰਤ	ਬੁਝਾਉਣੀ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਹਿੰਮਤ ...
- (ii) ਉਜਾੜਨਾ ...
- (iii) ਉਤਾਰਨਾ ...
- (iv) ਖਿਲਾਰਨਾ ...

ਕ. ਜਿਵੇਂ 'ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ' ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਾਂਗੇ ?

- (i) ਜਾਨ ...
- (ii) ਮਹਿਕ ...
- (iii) ਅੱਗ ...
- (iv) ਫੁੱਲ ...

ਖ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹਾਰਨਾ ... ..
- (ii) ਫੁੱਟ ਪਾਉਣਾ ... ..
- (iii) ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਹਾਇਆ ... ..
- (iv) ਫਿਟਕਾਰਨਾ ... ..

ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਲ

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਰਚਨਾ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਲ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਹੂਕੜਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰੱਬੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬੌਧਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਰਤਾਲ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਸੁਹਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਹਨ—‘ਸਿੰਮਦੇ ਪੱਥਰ’, ‘ਮੇਘਲੇ’, ‘ਅਸੀਂ-ਤੁਸੀਂ’, ‘ਸੂਰਜ ਦਾ ਲੈਟਰ ਬਕਸ’, ‘ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ’ ਅਤੇ ‘ਡੋਲੂਦੇ ਪਾਣੀ’ ਆਦਿ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਮਕਾਲੀ : ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਦੇ
ਗੰਧ : ਮਹਿਕ
ਚੌਂਹ ਪਾਸੇ : ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ
ਚਿੱਤ : ਮਨ
ਹੁਲਾਸੇ : ਖੁਸ਼, ਆਨੰਦ,
ਪ੍ਰਸੰਨ

ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ

ਆਵੇ ਯਾਰੋ, ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰ ਏਦਾਂ ਰਚਮਿਚ ਜਾਈਏ।
ਜਿਉਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ, ਇਕ ਮੂਰਤ ਹੋ ਜਾਈਏ।

ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬ ਚਮਨ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ, ਗੰਧ ਫੈਲੇ ਚੌਂਹ-ਪਾਸੇ।
ਜਿਹੜੇ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸੇ ਹੋਵਣ, ਉਹ ਵੀ ਜਾਣ ਹੁਲਾਸੇ।

ਕੀ ਕੰਡੇ, ਕੀ ਪੱਤੀਆਂ, ਭੋਰੇ, ਕੀ ਮਾਲੀ, ਕੀ ਡਾਲੀ।
ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਵੰਡੇ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ।

ਅਗਨ ਬਰਾਬਰ ਤਪਦੇ ਜੀਅ ਨੂੰ, ਚੁੰਮਣਾਂ ਜਿਹੇ ਦਿਲਾਸੇ।
ਸਾਫ਼ ਨਰੋਏ, ਲਿਸ਼ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ, ਕਲੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹਾਸੇ।

ਲੈ ਜਾਏ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸੁਗੰਧੀ ਤਰਲ ਸਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ।
ਨਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ, ਨਹੀਂ ਇਵਜ਼ਾਨਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਿਮਾਣੀ।

ਜੇ ਸੁਹਣਾ, ਸੇ ਜੱਗ ਨੂੰ ਦੱਸੀਏ, ਜੇ ਚੰਗਾ, ਸੇ ਵੰਡੀਏ।
ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਣੇ, ਏਦਾਂ ਰਹੀਏ, ਹੰਢੀਏ।

ਜਦ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਕਦੇ ਇਹੋ, ਆਕਾਰ ਜਿਹਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ।
ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤਰਲ ਸੁਗੰਧੀ ਹਰ ਬੂਟੇ ਵੱਸ ਜਾਵੇ।

ਟਿੱਪਣੀ

ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾਮਲ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਲੈਟਰ ਬਕਸ' ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਓ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਰਹੀਏ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਲਾਬ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਮਨ ਮਹਿਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਭ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ

ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੰਡੀਏ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਦਾਸ, ਦੁਖੀ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਦਿਲਾਸਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਨਰੋਇਆ ਅਤੇ ਖੇੜਿਆਂ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜੀ ਸਕਣ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀ ਸੁਗੰਧੀ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਇੱਛਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਕਾਰਤਮਕ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਵਿਚਾਰ (ਸੰਦੇਸ਼) ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਰਹੀਏ। ਜਦ ਕਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਮਾਹੌਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਹੀ ਚੰਗੇਰੇ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਵਿਚਾਰ ਸੁਗੰਧੀ ਬਣ ਕੇ ਸਭ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ-ਜੁਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਣ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਅਗਨ	: ਅੱਗ
ਨਰੋਏ	: ਨਿਰੋਗ, ਅਰੋਗ
ਇਵਜ਼ਾਨਾ	: ਵਟਾਂਦਰਾ
ਹੰਢੀਏ	: ਵਿਚਰੀਏ

ਅਭਿਆਸ

1. ਦੱਸੋ ਖਾਂ ਭਲਾ :

- (i) ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਕੀ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- (iii) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਵੰਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (iv) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
- (v) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ?
- (vi) ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛੋ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :

ਜੇ ਸੁਹਣਾ, ਸੇ ਜੱਗ ਨੂੰ ਦੱਸੀਏ, ਜੇ ਚੰਗਾ, ਸੇ ਵੰਡੀਏ।
ਹਰ ਕੋਈ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਣੇ, ਏਦਾਂ ਰਹੀਏ, ਹੰਢੀਏ।

ਜਦ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਕਦੇ ਇਹੋ, ਆਕਾਰ ਜਿਹਾ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ।
ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤਰਲ ਸੁਗੰਧੀ ਹਰ ਬੂਟੇ ਵੱਸ ਜਾਵੇ।

- (i) ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ ?
- (ii) ਕਵੀ ਕਿਹੜੀ ਸੋਹਣੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ੈਅ ਵੰਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- (iii) ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ?

3. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਖਿੜੇ ਗੁਲਾਬ ਚਮਨ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ, ਗੰਧ ਫੈਲੇ ਚੌਂਹ-ਪਾਸੇ।
ਜਿਹੜੇ ਚਿੱਤ ਉਦਾਸੇ ਹੋਵਣ, ਉਹ ਵੀ ਜਾਣ ਹੁਲਾਸੇ।

ਕੀ ਕੰਡੇ, ਕੀ ਪੱਤੀਆਂ, ਭੌਰੇ, ਕੀ ਮਾਲੀ, ਕੀ ਡਾਲੀ।
ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਵੰਡੋ, ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ।

ਆਓ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰੀਏ

ੳ. ਪਾਠ ਤੋਂ ਅੱਗੇ :

- (i) ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਤਨਾਉ ਭਰਿਆ ਮਾਹੌਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਵੇਗੀ ? ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ।
- (ii) ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ/ਮੈਗਜ਼ੀਨ/ਰਸਾਲੇ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੋ।

- (iii) 'ਹੱਸਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੀ ਇੱਕ ਕਲਾ ਹੈ', ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ। ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।
- (iv) ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਦੇ ਗੁਣ-ਔਗੁਣ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਚੰਗਿਆਈ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਬਣਾਉ।
- (v) ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸਕੂਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ? ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।

ਅ. ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਠੀਕ (✓) ਜਾਂ ਗਲਤ (✖) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉ :

- (i) ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜਨ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਹਾਸੇ ਦੀ, ਕਲੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।
- (iii) ਕਵੀ ਨੇ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।
- (iv) ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (v) ਚੰਗੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ।

ੲ. ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ :

- (i) ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਹਰ ਬੂਟੇ ਵਿੱਚ ... ਵਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (ii) ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵੰਡਣ ਵਿੱਚ ... ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (iii) ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ... ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
- (iv) ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ... ਵਾਂਗ ਰਚ-ਮਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
- (v) ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਆਪਣੇ ... ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੰਕੋਚ	ਉਦਾਸ
ਪਾਣੀ	
ਸੁਗੰਧੀ	ਸਮਕਾਲੀਆਂ

ਸ. ਜੋੜੋ ਬਣਾਉ :

- (i) ਗੁਲਾਬ   ਹਾਣੀ
- (ii) ਚੰਗਿਆਈ   ਵੰਡਣੀ
- (iii) ਸਮਕਾਲ   ਸੁਗੰਧੀ
- (iv) ਉਦਾਸੇ   ਹੁਲਾਸੇ

ਹ. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਅੰਦਰ ...
- (ii) ਉਦਾਸੀ ...
- (iii) ਖੁਸ਼ਬੋ ...
- (iv) ਆਪਣਾ ...

ਕ. ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- (i) ਮੂਰਤ ...
- (ii) ਖੁਸ਼ਬੂ ...
- (iii) ਮੁੱਲ ...
- (iv) ਤਰਲ ...

ਖ. ਵਾਕ ਬਣਾਉ :

- (i) ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਭਰਨਾ ... ..
- (ii) ਲਿਸ਼ਲਿਸ਼ ਕਰਨਾ ... ..
- (iii) ਰਚਮਿਚ ਜਾਣਾ ... ..
- (iv) ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੋਣੀ ... ..

